

BAHÇESARAY CÂMİ-İ KEBİR MAHALLESİ İNSANLAR VE KURUMLAR

Hasan Hüseyin Güneş*

İlk İslam şehirlerine bakıldığında mahalle anlayışının var olduğunu müşahede etmekteyiz. Fetihlerle beraber kurulan yeni şehirlerde mahalleler kabilelere tahsis edilen alanlardı. Mesela Küfe'deki her mahallede farklı bir kabile ikamet etmekteydi. Cami, çarşı vb gibi şehrin ortak kurumları bile mahalle merkezli bir anlayışla tanzim edilmişti. Basra gibi şehirlerde de siyasi ve ekonomik kaygılar mahallelerin etnik ve meslek göz önünde bulundurularak teşkil edilmesine neden olmuştu. Dımeşk gibi sonradan İslam şehri hüviyeti kazanan yerlerde ise şehrin farklı yerlerinde kurulmuş olan Yahudi ve Hıristiyan mahallelerinin yapısı bozulmamış ve aynı şekilde Müslüman mahallesi oluşturulmuştur. XI. Yüzyıldan itibaren Türkistan şehirlerinde her meslek sahibi de ayrı bir mahalleye yerleştirildi.¹

Türk-İslam şehirlerinin plansız, kendiliğinden meydana geldiği ve bu nedenle "şekilsiz bir yığın" olduğu vb eleştirilere Halil İnalcık iki hususun üzerinde durarak cevap vermektedir. Bunlarda ilki dinî ve ticarî merkezlerin ana kısımlarının geleneksel bir plana göre yapılması. İkincisi ise şehrin iskân edilen muhitlerinde herhangi bir planın olmadığı doğrusya da bunun İslamî kavramlarla açıklanabilecek bir durum olduğu.²

* Arşiv uzmanı.

¹ Ali Murat Yel / Mustafa Sabri Küçükbaşı, "Mahalle", *DİA*, Ankara 2003, s. 324.

² Ahmet Nezihi Turan, *XV. Yüzyılda Ruha (Urfa) Sancağı*, ŞURKAY yayınları, Şanlıurfa 2005, s. 143. Halil İnalcık, "İstanbul: Bir İslam Şehri [I]" (Çev. İbrahim Kalın), *Dergah*, 24 (Şubat 1992), s. 14-15'e atfen.

İslam şehirlerine dikkat edildiğinde kale içi ve kale dışı muhitlere ulaşabilecek tarzda ana yola bağlı çok sayıda çıkmaz sokak içeren ve birbirinden bariz bir şekilde ayrılan mahalleler bütünü görünümü arz etmektedir. Osmanlı şehri de doğal veya yapay sınırlardan oluşmuş/oluşturulmuş mahallelerden müteşekkildi. Bu mahalleler fizikî bir mekân olmanın yanı sıra dinî, içtimaî, siyasî birliği de temsil etmekteydi. Aynı zamanda sosyal yardımlaşmanın tezahür ettiği yerlerdi.³

Mahalle ailenin yaşamını idame ettirdiği mekândı. Tüzel bir kişiliğe sahipti. Fevkalade durumlarda alınan avarız vergisi için oluşturulan avarızhaneler bu nedenle olacak birkaç haneden oluşturularak mahalleden bu vergi tahsil edilmekteydi. Yangın, lağın vb durumlar karşısında tedbirleri mahalle kendi alırdı. Eğer yeni bir hane halkı mahalleye yerleşmeyi murat ediyorsa ancak komşuların gerçekleştirmesiyle bunu yapabilirlerdi. Uygunsuz hareketler sergileyenler mahallenin huzurunu bozduğu gerekçesiyle mahalleli tarafından ihraç edilebiliyordu.⁴

Klasik Osmanlı şehrinde sınıf farkının meydana getirdiği fizikî bir görünüm bulunmamaktadır. Bu geleneksel mahalle hangi bölgeden ve hangi statüden olursa olsun belirli kaideler çerçevesinde bir arada yaşayabilmekteydi. Bu yaşantıda imam yöneticilere karşı sorumluydu. Padişah beratıyla göreve atanan imam, kadının mahalledeki temsilcisi konumunda bir memurdu. Mahallenin başı olan imam, birbirine teselsülen kefil olan tüm mahalleye kefilidi. Mahallelilerin vermeleri gereken vergilerin taksimatını da yürütmekteydi. Bu durum XIX. Yüzyılın ilk yarısına dek sürmüştür.⁵ Görev daresi tam olarak çizilemeyen imam cami vakfından maaş almaktaydı. Yangınlarda mahalle halkını uyarır, güvenlik ve temizlik işlerini yürütürdü. Ölüm-doğum kayıtlarını tutmakla yükümlüyse de bu görevi her zaman ihmal etmiştir.⁶

Görüldüğü gibi İslam şehirlerindeki mahalle teşekkülünde ve kurumsallaşmasında dinin tesiri bulunmaktadır. Bu nedenle mahalle “aynı mescitte ibadet eden cemaatin aileleriyle birlikte yerleştiği şehir kısmı” şeklinde tarif edilmiştir.⁷ Bu mahalle, zaman içerisinde bölünebiliyor veya yok olabiliyordu. Bu, büyüyen şehrin ve bu büyümeden veya başka nedenlerden kaynaklanan nüfus hareketliliğinin sebep olduğu değişimler olarak tahrir kayıtlarında karşımıza çıkmaktadır.⁸

³ Özer Ergenç, “Osmanlı Şehrinde Esnaf Örgütlenmesinin Fiziki Yapıya Etkileri”, *UTSEK Tebliğleri*, Ankara 1980, s. 103-109.

⁴ İlber Ortaylı, *Osmanlı'yı Yeniden Keşfetmek*, Timaş yayınları, İstanbul 2006, s. 38-39.

⁵ İlber Ortaylı, *Tanzimat Devrinde Osmanlı Mahalli İdareleri (1840-1880)*, TTK, Ankara 2000, s. 107.

⁶ A.g.e., s. 126.

⁷ Özer Ergenç, “Osmanlı Şehirlerindeki Mahallenin İşlev ve Nitelikleri Üzerine”, *Osmanlı Araştırmaları*, İstanbul 1984, s. 69-78.

⁸ Bkz. A.Nezihî Turan, a.g.e.; Mehmet Öz, *XV.-XVI. Yüzyıllarda Canik Sancağı*, TTK, Ankara 1999; M.Ali Ünal, *XVI. Yüzyılda Harput Sancağı*, TTK, Ankara 1989 vb şehir çalışmaları.

İnsan, çeşitli kimliklerle farklı cemaat ve cemiyetlere mensup olur. Bu parti, devlet veyahut herhangi bir yerleşim birimine ait hisseder/hissetmeye başlar kendini. Ve tabii ki mahalleli de hissedebilir.

Bu çalışmamızda Osmanlı şehirlerinde temel yönetim birimi mahalle⁹ üzerinde durmaya çalışacağız. İnceleyeceğimiz mahalle Kırım Hanlığı payitahtı Bahçesaray Câmî-i Kebir mahallesidir.¹⁰ Veriler, Kırım Hanlığı şer'îye sicilleri 71 ve 72 nolu defterlerden derlenmiştir.¹¹ Bu yazıda devletin bir ikamet alanı olan mahalle ile nasıl bir irtibat kurduğunu, mahallelilerin birbirleriyle münasebetlerini, yaşayışlarını ve hayat tarzlarını incelemeye çalışacağız. Mahalledeki kurumlar, mahalle sakinlerinin bu kurumlarla münasebetleri de değineceğimiz hususlar arasındadır. Cemaat kültürünün hâkim olduğu bir dönemin mahallesi söz konusu olduğundan Câmî-i Kebir mahallesi bize bu kültürün bazı yönlerini de aksettirecektir.

Bahçesaray'daki cemaatler Rum, Yahudi, Ermeni ve daha başka dini veya etnik yapılanmalara sahip olabiliyordu.¹² Bu etnik ve dinî çeşitlilik mahalli yapılanmada kendini göstermemiştir. Bir çeşit avarız nedeniyle şehrin siciline kaydedilen mahalleleri arasında etnik ve dini bir mahalli yapılanmanın bulunduğu rastlamamaktayız.¹³ Bu, gayr-i müslimlerin bulunmadığı anlamına gelmez. Buradan, gayri müslimlerin Müslümanlarla yakın mahallerde veya karışık yaşadıklarını çıkarıyoruz.

Fertlerin din ve etnik müştereklik içinde bulunmaları tarihî ve kültürel gerçeklere dayanıyor, meselenin idarî bir boyutu bulunmuyordu. İdare, tarih içinde ortaya çıkmış ve işlerlik kazanmış bulunan kültürel formasyonları kendi gerçekliği içinde tanıyor ve bu yapılara göre idarî bir anlayışı sürdürüyordu. Cemaat fertleri bu birliktelikleri sayesinde örfî ve dinî yaşamlarında daha rahat olmaktadır. Sicillerden aksettiği kadarıyla bu cemaatler kapalı bir sosyal yapıya sahip değildiler. Mesela Karasu Câmî-i Kebir mahallesinde bir Yahudi'yi¹⁴, Bahçesaray Câmî-i Kebir mahallesinde de gayr-i müslimleri tespit edebiliyoruz.¹⁵ Osmanlı tahrir kayıtlarına ve elde edilen verilere göre de Müslümanların ve Müslüman olmayanların aynı mahallelerde yaşadıkları bilinmektedir.¹⁶

⁹ Ali Murat Yel / Mustafa Sabri Küçükbaşı, "Mahalle", *DİA*, Ankara 2003, s. 323.

¹⁰ Kırım Hanlığı ve Bahçesaray için bkz. Halil İnalçık, "Kırım / Hanlığı", *İA*, VI, s. 746-756; "Kırım / Kırım Hanlığı", *DİA*, XXVI, s. 450-458; Zafer Karatay, "Bahçesaray", *DİA*, IV, İstanbul 1996.

¹¹ Halil İnalçık, "Kırım Hanlığı Kadı Sicilleri Bulundu", *Bellekten*, LX/227, Nisan 1996, s. 165-190; Ahmet Nezihî Turan, "Kırım Hanlığı Kadı Sicilleri Hakkında Nottlar", *Türk Kültürü İnceleme Dergisi*, Ayrı Basım, İstanbul 2003.

¹² "Yahûdiyân ve Rûmîyân; tâife-i Yâhûdiyân, cemâat-i taife-i Rûmîyân ve Maryam, cemâat-i tâife-i Ermeniyân" gibi örnekler için bkz. *KS*, 72, vr. 13, 24, 25.

¹³ *KS*, 72, vr. 15b.

¹⁴ *KS*, 71, vr. 85b/2.

¹⁵ *KS*, 72, nvr. 13b/1.

¹⁶ Ali Murat Yel / Mustafa Sabri Küçükbaşçı, a.g.m, s. 325.

1300-1500 yılları arasında iskân edildiğini düşündüğümüz Câmi-i Kebir mahallesinde farklı dinlerden insanların yanında farklı mesleklerden insanlar da bulunmaktaydı.¹⁷ Günümüzden takriben iki yüz elli yıl evvel yaşamalarına rağmen bizden çok da farklı yaşadıklarını düşünmemeliyiz. Bizler gibi evlenir boşanır, borç alır verirlerdi. Aziz köyünden Şeyh Alican Efendi gibi ev satarlardı.¹⁸ Alıcı Hafız Mehmed Efendi'nin bu evi almasının sebebi mahalle mektebine yakın olmasıydı. Zira evin güneyinde kalan bu mektepte hocalık yapmaktaydı.¹⁹ Fatma Totay da evin 1000 guruşluk hissesini zevci Mehmedcan Molla Esenbay'a satar.²⁰ Bu satışların gerçekleştiği 1165 / 1752 tarihinde ismi verilmeyen Kalpakçı Abdüllatif'in kızı da evini satar. Satım işlemiyle vekâleten Ümmühan ilgilenir.²¹ Anlaşıyor ki Câmi-i Kebir'li hanımlar sosyal hayatın içerisinde yer alıyorlardı. Bu şekilde cemaat içerisinde edilgen bir vaziyette kalmamış oluyorlardı.

1163 / 1750 tarihinde Câmi-i Kebir'li merhum Kilercibaşı Mustafa Ağa'nın ruhuna, her hafta bir *batm-i şerif*'in indirilmesi kararı alınır. Vefatında evvel görev yaptığı Hân Sarayı'ndan ahbabı Hazinedâr Abdülveli Ağa'ya bu iş için 500 guruş bırakmıştı.²²

Aynı yıl bir ölüm daha vuku bulmuş, mahallede. Hasan el-İmam hac yolunda vefat etmişti. Kilosundan mı, namazı çok yavaş kıldırıldığından mıdır bilinmez mahalleli ona *Ağır İmam* demekteydi. İki çocuğu ve Hatice adında boşandığı eşi vardı. Hatice'nin mehir hakkı olarak 360 guruş talep edışı imamın mahalledeki evinin satılmasına neden olur. Tabii bu evden evvel Akmescid'teki evi satılmıştı. Mahallelilerin bu şekilde sınırlarının çok ötesinde bağlantıları olabilmekteydi²³. Ağır İmam'ın bunu nasıl gerçekleştirdiğini tespit edemiyoruz.

Câmi-i Kebir mahallesi, sınırları aştığı gibi sınırların aşılmasına da sebep oluyordu. Şirin Totay binti Abdullah Gözleve'den. Câmi-i Kebir'e yerleşmiş. Belki de bu mahallede biri ile izdivacı bulunduğundan. Kızı Zeyneb için mütevazı bir vakıf tesis eder.²⁴

Mahallede bu tür hayır işleri yapılmaktaydı. Abhan(?) adındaki Câmi-i Kebirli hanım ise *Sûk-i Sultânî'de bıcağçılar çarşısında Sunullah icâresindeki dükkânı hasbeten lillâh* vakfeder. Dükkânlardan elde edilecek meblağ nemalandırılacak ve merhum Mengli Giray Han ve oğlu Toktamış Giray Sultan'ın ruhlarına Kur'ân okunacak ve sevabı onların ruhlarına hediye edilecekti.²⁵ Bu

¹⁷ KS, 72, vr. 30.

¹⁸ KS, 71, vr. 84a/2.

¹⁹ KS, 71, vr. 88b/3.

²⁰ KS, 71, vr. 74a/1.

²¹ KS, 71, vr. 71b/3.

²² KS, 71, vr. 84b/2.

²³ KS, 71, vr. 84a/3.

²⁴ KS, 71, vr. 75b/1.

²⁵ KS, 71, vr. 83b/3.

vakıfta, bir mahalle sakininin yöneticilerine vefasını, onlardan hoşnutluğunu, belki de onların hâkimiyet sürdükleri devre bir çeşit hasretini mühaşade ediyoruz.

Yukarıda görüldüğü gibi mahalleliler bu nevi hayır işlerini kendi aile fertleri için de gerçekleştirmekteydiler. Katib Abdülaziz Efendi, merhume annesi Melekhan Totay'ın ruhuna Kur'ân okunması için teşebbüste bulunur ve camiye bir miktar arazi vakfeder. Câmi-i Kebir mütevellisi bu iş için cami müezzinlerinden Abdülaziz'i tayin eder.²⁶

Siciller, hayatlarından bazı kesitler sunduğumuz ahalinin evleri hakkında da bazı veriler sunmaktadır. Sicilde evler *fevkânî ve tahtânî* (tek ve iki katlı), *buyût-ı müteaddide* (çok odalı), *eşcârî müsmira ve gayr-ı müsmire* (meyveli ve meyvsesiz ağaçlı) gibi özellikleri yanında su sıkıntısının bulunmadığını göstermek için *çeşmeli, bi'r-i mâ, mâ-i cârî* benzeri tanım ifadeleriyle kaydedilmiştir. Bir kısmının tasvirlerinde *mathab, mahzen, ahır, kiler* gibi ek yapıları da yer almıştır.

Yukarıdaki özellikler ev fiyatlarında değişime neden olmaktadır. Aziz köyü şeyhi evini 1375²⁷, Fatma Totay evin yarı hissesini eşine 2000²⁸, Rukiye daha mütevazı evini 630 guruşa satmıştı.²⁹ 225 guruşa satılan Hasan el-imanın evi ise çok daha mütevazı olmalıydı.³⁰ Feyzullah Çelebi'nin 345 guruşun biraz üzerinde bir evi bulunuyordu.³¹ Seyyid Abdünnafi'nin evi ise 692 guruş idi.³² Osmanlı ev yapısının genel karakteri olarak odaların iç içe yapılmadığı, evlerin haremlik ve selamlığa uygun tasarlandığı bilinmektedir. Kiler, mutfak, mahzen ve benzeri yapılar ise büyük evlerde bulunuyordu.³³

Envanter kayıtları sayesinde evin mutfağına ait bulunan kap kacak hakkında da malumat sahibi olabiliyoruz. Mesela Abdülveli Dede³⁴'nin mutfağında kullandığı *tencere, kazan, sahan, asmas kazan, bakır tabak* o zamanın en çok kullanılan eşyalarından idi. Bugünkü mobilya anlayışı olmamışsa da o sandık kullanarak o zamanın anlayışına uyum sağlıyordu.³⁵ Evde kendi imalatı veya satın aldığı bir kilim var idi. Abdülveli Dede'nin ve Seyyid Abdünnafi Çelebi³⁶ terekesinde saat bulunuyordu. Farklı bir tüketim anlayışını gösteren bu saatler aynı zamanda maddi refahla da alakalı idi.³⁷

²⁶KS, 71, vr. 69b/4.

²⁷KS, 71, vr. 84a/2.

²⁸KS, 71, vr. 88b/3.

²⁹KS, 71, vr. 71b/3.

³⁰KS, 71, vr. 84a/3.

³¹KS, 72 vr. 45a/2.

³²KS, 71, vr. 55a, 56b/2.

³³Suraiya Faroqhi, *Osmanlı Kültürü ve Gündelik Yaşam*, TVYY, İstanbul 2005, s. 170.

³⁴KS, 72, vr. 44b/1.

³⁵Suraiya Faroqhi, *a.g.*, s. 301.

³⁶KS, 71, vr. 55a, 56b/2.

³⁷Tülay Artan, "Orta Halliliğin Aynası", *XVIII. Yüzyıl Kadı Sicilleri Işığında Eyüp'te Sosyal Yaşam* (ed. Tülay Artan), TVYY, İstanbul 1998, s. 57.

Seyyid Abdünnafi terekesinde 82 adet kitap mevcut idi. O, bir molla, müderris ve ilmiyenin her hangi bir neferi olarak kaydedilmemesine rağmen *İsagoci, Şerh-i İzzâ, Lügat-ı Tercüman, Lügat-ı Cevherî, Tefsîr-i Kâdî, Tevârih, Şâfiye fi's-Sarf, Şerh-i Kasîde-i Bürde, Risâletun fi'l - Mantık* vb çeşitli konulardaki kitapları evinin bir köşesindeki kütüphanesinde muhafaza etmekteydi. Tespit edebildiğimiz en zengin Câmî-i Kebirli Abdünnafi'nin, Maci köyünde evi, ekili tarlaları, bahçesi, bahçeli değirmeni vardı. Ev işlerinde hizmet etmeleri için iki gulam satın almıştı.

Mahalleliler elbette tasvir ettiğimiz bu evler haricinde de bir hayata sahiptiler. Mürteza, Bekir veya Hüseyin'in berber dükkânlarında tıraş oluyor, Ömer'den çörek, Hacı Hasan ve Mehmed'ten ekmek, Ali Ağa'dan tüfek, el-Hâc Ahmed, Hacı Ali ve Bekir'den güzel kokular alıyor ve bakkal Ömer'den diğer ihtiyaçlarını temin etmeye çalışıyorlardı. Hayvanlarını güdemeyenler bu iş için Çoban Mehmed ve Çoban Mehmedcan'ı tutuyorlardı. Kırmılıların atlara düşkünlükleri malumdur. Serrac Hüseyin ve Nalbant Hüseyin bu sektörden geçimlerini sağlamaktaydı.

Bu *sosyal eylem* ve *sosyal ilişkiler* çeşitlendikçe mahalle hayatı da renklenmekteydi. Bu renkliliği sağlayan temel öğelerden bir kısmı hiç şüphesiz mahallenin sınırları içerisinde bulunan Câmî-i Kebir kurumlarıdır. Bunlar aynı zamanda payitahtın aslî kurumlarındandı. Osmanlı yerleşiminin özel ve kamusal tasnifinde bu kurumlar kamusal yapılanmanın içerisinde yer almaktaydılar. Bunların başında zikredilmesi gereken hiç şüphesiz külliye'dir.³⁸ Birden fazla fonksiyonu bir mekânda yürüten yapı topluluğu / kompleksi şeklinde tarif edilebilecek külliyenin temel yapısı genellikle camidir. Araştırılan mahallenin de merkezinde Câmî-i Kebir / Ulu Câmî bulunmaktaydı. Etrafında hamam, mektepler, medrese, türbe bulunmaktaydı. Külliye etrafında teşekkül eden mahallenin fiziki bir düzene sahip olduğunu kabul edebiliriz. Bu düzen, içten dışa doğru kaos görünümü arz eder.³⁹ İç ve dış mahalle arasındaki bu farkı belki de düzeni sağlamak isteyen yönetim ve buna riayet etmekten çeşitli yollarla uzaklaşmaya çabalayan yönetilenlerin oluşturduğu mahalle farkı olarak düşünebiliriz. Bu kaosun belki de en büyük nedeni, bir şehrin temel parçası telakki edilip oluşturmaları gereken mahallelerin başlangıçta bir köy gibi kurulmalarıdır.⁴⁰

Şehrin merkezinde olması hasebiyle Câmî-i Kebir mahallesi aynı zamanda bir çarşı mahallesiydi. Bu da kurumların ve bunlarla münasebet içinde tezahür eden *sosyal eylem* ve *sosyal ilişkilerin* ticari bir hüviyet kazanmasını ve kurumların bu bağlamda mahalle yaşantısında yer edinmelerini sağlı-

³⁸ Murat Belge, *İstanbul Gezi Rehberi*, TVYY, İstanbul 2004, s. 3.

³⁹ Aynı yer.

⁴⁰ Belki de günümüz şehirlerindeki kaotik köy yerleşimi ve "köylülük" diye tabir edilen durum bunun tezahürleridir.

yordu.⁴¹ İşte Cami-i Kebir, mahalleye adını veren böyle kurumlardan biridir. Caminin gelirlerini giraylar karşılamaktaydı. Arslan Giray Hân, cami hüddâmının para sıkıntılarının ortaya çıkması üzerine camiye yeni gelirler tahsis eder.⁴² Önceden Gözleve İskelesi'nden iki türbedâra aylık 100 guruş tayin edilmişti. Ancak zaman zaman iskele gelirlerinin azalması onları sıkıntıya sokmuştu. Yeni tahsisat Akkirman'daki bir sahil köyüdür. Böylece hatip, imam-ı evvel ve imam-ı sani 833, cami mütevellisi ve iki türbedâr 1000, altı müezzinden biri 600 diğerleri 500'er akça aylık alacaklardır.

Kalan para müteveli tarafından nemalandırılıyordu. Anlaşıldığı kadarıyla borçlar 250.000 akça civarında idi.⁴³ Tahsil edilen borçlar yanında edilme-yenleri bulunmaktaydı. Çalık Ahmed ise borcunun 10.000 akçasını vermeyip, vakıftan kiraladığı dükkânların harcamalarını üstlenmişti. Cami vakfı vasıtasıyla yapılan dükkânlar şehrin görünümüne etki ettiği gibi ekonomik bir do-ku da oluşturmaktaydı. Bu maksatla 60.000 akça da ayakkabıcılar çatışısında yeni yapılan dükkânlara harcanmış. Seyyid Abdülkerim görevi kendinden devralan müteveliye bu borçları sunmuş. Vakıfta Müslümanların yanı sıra Kalpakçı İsak gibi gayr-i müslimler, Eski yurt ve Sarutaş gibi mahalle harici yerleşimlerden kişiler de bulunmaktaydı.

Vakfın bir diğer gelir kaynağı Hamâm-ı Kebir'di. Bir vakıf hamamı olması yanı sıra bir çarşı hamamıydı da. Her evde hamamın bulunmaması ve temizliğin zaruri bir ihtiyaç olması hasebiyle hamamları vakıflar için iyi bir gelir kaynağı yapmaktaydı.⁴⁴ Hamam mütevellisi Darphane-i Amire kâtibi İlyas Efendi idi. 1164/1751 yılında senelik Kırmî 500 guruşa hamam icâre edilmiş, bir sene sonra hamam aynı şahsa 100 guruş zamlı tekrar kiralanmıştı.⁴⁵ Yapılan zam 100 guruştur ve bu meblağ hamam harcamalarında kullanılmak içindi. Zâid para cüzhânlara verilecekti. Hammâmî Alican hamam için ne gibi harcamalarda bulundu bilememekteyiz. Ancak Salacak'taki bir hamamın kazan tamiri, külhan, taş yapan, göz açan usta ve işçi yevmiye-leri vb giderlerinin 124 guruş olduğunu biliyoruz.⁴⁶

Câmî-i Kebir Hamamı bir çarşı hamamı olması dolayısıyla çifte hamam özelliği taşıyor olmalıydı. Bu, hamam için erkek ve bayan girişlerinin ayrı olduğu anlamına geliyor. Hatta hamamın kapıları caddeye bile açılmazdı.⁴⁷ Mahalledeki hanımlar oğulları ve erkek akrabaları için hamamdan kız beğeniyorlardı. Fıkıh kâideleri her ne kadar gayr-i müslimlerin Müslüman ha-

⁴¹ Tüm kurumlar şehrin / mahallenin mentalitesini teyid eder. Bkz. Max Weber, *Şehrin ve Modern Kentin Oluşumu*, Don Martindale ve Gertrud Neuwirth'in önsözünden (Mütercim: Musa Ceylan), İstanbul 2003, s. 40.

⁴² KS, 71, vr. 87b/1.

⁴³ KS, 71, vr. 6a; KS, 71, vr. 6b/1; KS, 71, vr. 6b/4.

⁴⁴ Semavi Eyice, "Hamam / Tarih ve Mimari", *DİA*, XV, s. 414.

⁴⁵ KS, 71, vr. 70/3.

⁴⁶ KS, 3b, vr. 40a/2.

⁴⁷ Semavi Eyice, "Hamam / Tarih ve Mimari", *DİA*, XV, s. 415.

mamlarına girmelerini men ediyorsa da ⁴⁸ bu kaidenin çiğnenmediğini söylemek güç. Bu şekilde mahallede yaşayan farklı dinlerden birleşimlerle yeni aileler bile teşekkül etmiş olabilir.

Hamam, mahalleye ayrı bir renk veriyor, farklı bir hayat tarzının oluşmasını sağlıyordu. Merkezi mahalle olan Câmî-i Kebir'in dışında kalan mahalleler onun bu idarî ve fonksiyonel dinamizminden mahrum idiler.

Mahallenin kurumlarından diğer ikisi ise Arslan Giray Hân ve Mehmed Girây Hân mektepleriydi. Arslan Giray Hân kurduğu mektep için bir vakıf tesis etmişti. Mektep hocalarının atamasından ve diğer işlerden mesul bir mütevellî bulunuyordu. Hanın tahsis ettiği Rûmî 500 guruşu da mektep için işletmekteydi.⁴⁹ Mehmed Girây Hân mektebi⁵⁰ benzer bir yapıya sahipti. Her iki mektebin hânlar tarafından ihdas edilişi kaliteli bir eğitim verildiğini düşünmemize sebep oluyor. Kırım hânının kuracağı mektep elbette başka bir Kırımlının kuracağı mektepten daha iyi olmalıydı.

Arslan Giray Hân mektebi vakfiyesinde hoca, halife vakıf mütevellisinin maaşı ve mektepte Kur'ân tedrisinin yapılacağı hakkında bilgimiz var.⁵¹ Bunun dışında herhangi bir şeyin tedrisi hakkında bir malumât yok. Oysa XVIII. Yüzyıl Osmanlı padişahları ders yelpazesini geniş tutmuşlardı.⁵²

Çok ilginçtir ki mektep mütevellisi hamamın da mütevellisi olan şahıstır. O Yahudilerin mütevellisiydi ayna zamanda. Bunun yanında darphane amiriydi de.

Mahalledeki bir diğer eğitim kurumu da Arslan Giray Hân medresesiydi.⁵³ Mehmed Girây Hân mektebi bitişindeki bu medresenin gelirleri hân tarafından tahsis edilen 1000 guruşun Ermeni ve Rûmlara istirbah usûlünce verilmesiyle elde edilmekteydi.⁵⁴ Ayrıca Hân, Göği efendi köyünden Mahmud Paşa'dan 100.000 akçe mukabilinde evler satın almış ve evleri tüm hukukuyla cami ve medreseye vakfetmişti.⁵⁵

Şimdiye dek anlatılanlar mahalledeki *sosyal eylem* ve *sosyal ilişkileri* buraya taşımak için aktarıldı. Aslında bu kavramları (*sosyal eylem* ve *sosyal ilişki*) Weber, *kurumsal şehir teorisini* açıklamak için kullanmıştır.⁵⁶ Kullandığı bir diğer kavram da *sosyal kurum*dur. Bu kavram çerçevesinde makale konusu mahalleyi tanımaya çalıştık. Zira bu mahallenin de temelini kurumlar oluşturmaktaydı. Aile, cemaat, cami, mektep, medrese, hamam ve vakıflar gibi. Her birinin mahalleye tesiri muhakkaktır. Kurumların tanınması bizlere *sosyal*

⁴⁸ M.Kemal Yaşaroğlu, "Hamam / Fıkıh", *DİA*, XV, s. 434.

⁴⁹ *KS*, 71, vr. 8a/4.

⁵⁰ *KS*, 71, vr. 88b/3.

⁵¹ *KS*, 71, vr. 81b/2.

⁵² Cahit Baltacı, "Mektep / Osmanlı'da Mektep", *DİA*, XXIX, s. 6.

⁵³ *KS*, 71, vr. 88b/2.

⁵⁴ *KS*, 71, vr. 88b/3.

⁵⁵ *KS*, 71, vr. 87b/1.

⁵⁶ Max Weber, *a.g.e.*, s. 65.

eylem ve sosyal ilişkilerin boyutlarını beyan etti, ancak burada Weber'in kaygısını dile getirmemiz gerekir. O da kurumlar ne kadar iyi olursa olsun toplumsal hayatın tümünü anlamlandırmada tek başlarına açıklayıcı olamayacaklarıdır. Peki bunu anlama ve anlamlandırmak için ne yapılması gerekir? Weber bu soruyu şu şekilde cevaplar: Bireyler, kendi tecrübelerini tek başlarına kurumlardan daha fazla yaşarlar.

Biz bu sebeple Câmî-i Kebir sakinlerini kişisel yaşam tecrübelerinden tanımaya ve cemaatlerini anlamaya çabaladık. Böylece makalemizde meydana gelebilecek boşlukları Feyzullah Çelebi ve Rukiye'nin terekeleri, Rûm iline giden Kalpakçı'nın adı meçhul kızı, ev hissesini kocasına satan Fatma Totay, Ağır İmam el-Hac Hasan, mahalledeki Müslüman kurumlara mütevellilik yapan Yahudi İlyas Efendi gibi Câmî-i Kebir mahallesi sakinleriyle doldurmaya çalıştık.